

Zulfiya SIDIKNAZAROVA,
Associate professor Tashkent University of Applied Sciences
E-mail: sidiknazarovaz@mail.ru

Ilmiy raxbar prof.I.T.Rustamov taqrizi asosida

IJTIMOY REALIZM, IDEOLOGIK CHEKLOVLAR VA IJODIY ERKINLIK MASALALARI (SOVET DAVRI ADABIYOTI)

Аннотация

Sotsialistik realizm san'at va adabiyotga kommunistik qadriyatlarni targ'ib qilish vazifasini yuklab, yozuvchilarning mavzu va uslub tanlash erkinligini chekladi. Biroq, ba'zi ijodkorlar allegoriya va ramziy obrazlar orqali badiiy erkinlikni saqlashga harakat qildilar. Sotsialistik realizmning adabiy jarayondagi o'rni, yozuvchilarning mafkuraviy cheklovlarga qarshi usullari va sovet adabiyotining bugungi adabiy jarayonga ta'sirini tahlili jaryonida Sovet adabiyoti nafaqat mafkuraviy vosita, balki badiiy tajriba maydoni sifatida ham namoyon bo'lganligini ko'rish mumkin. Tadqiqot sovet adabiyotining cheklovlari va ijodiy strategiyalarini ochib berishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Sovet adabiyoti, sotsialistik realizm, mafkuraviy cheklovlar, ijodiy erkinlik, censura, allegoriya, ramziy obrazlar, adabiy jarayon, estetik usullar, adabiyot va ideologiya.

СОЦИАЛЬНЫЙ РЕАЛИЗМ, ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОГРАНИЧЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ ТВОРЧЕСКОЙ СВОБОДЫ (СОВЕТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА)

Аннотация

Социалистический реализм поставил перед искусством и литературой задачу пропаганды коммунистических ценностей, ограничив свободу писателей в выборе темы и стиля. Однако некоторые художники пытались сохранить творческую свободу посредством аллегории и символических образов. Анализируя роль социалистического реализма в литературном процессе, методы борьбы писателей с идеологическими ограничениями, влияние советской литературы на современный литературный процесс, можно увидеть, что советская литература возникла не только как идеологический инструмент, но и как поле художественного эксперимента. Исследование призвано выявить ограничения и творческие стратегии советской литературы.

Ключевые слова: Советская литература, социалистический реализм, идеологические ограничения, свобода творчества, цензура, аллегория, символические образы, литературный процесс, эстетические методы, литература и идеология.

SOCIAL REALISM, IDEOLOGICAL RESTRICTIONS AND ISSUES OF CREATIVE FREEDOM (SOVIET LITERATURE)

Annotation

Socialist realism assigned the task of promoting communist values to art and literature, limiting the freedom of writers to choose their subject and style. However, some writers tried to preserve artistic freedom through allegory and symbolic images. In the process of analyzing the role of socialist realism in the literary process, the methods of writers to combat ideological restrictions, and the influence of Soviet literature on the current literary process, it can be seen that Soviet literature was manifested not only as an ideological tool, but also as a field of artistic experimentation. The study serves to reveal the limitations and creative strategies of Soviet literature.

Key words: Soviet literature, socialist realism, ideological restrictions, creative freedom, censorship, allegory, symbolic images, literary process, aesthetic methods, literature and ideology.

Kirish. Sovet davri adabiyoti XX asrning eng muhim badiiy-madaniy hodisalaridan biri bo'lib, u ijtimoiy va siyosiy omillar ta'sirida shakllangan murakkab jarayonni aks ettiradi. Ushbu davr adabiyoti sotsialistik realizm tamoyillari asosida rivojlangan bo'lib, u faqat badiiy yo'nalish emas, balki sovet mafkurasining muhim vositalaridan biri sifatida ham qaraldi. Sotsialistik realizm 1934-yilda rasmiy davlat doktrinasi sifatida belgilangan va adabiyot hamda san'atning barcha sohalariga qat'iy tatbiq etilgan. Unga ko'ra, yozuvchi jamiyatni kompartiya mafkurasini asosida tarbiyalovchi va sovet ideallarini targ'ib qiluvchi shaxs sifatida talqin etildi.

Adabiyotning davlat mafkurasini bilan chambarchas bog'liq ekanligi yozuvchilarning ijodiy erkinligini sezilarli darajada chekladi. Yozuvchilarga realistik sotsialistik ideallar nuqtayi nazaridan tasvirlash, qahramonlarni namunaviy kommunistik sifatida ko'rsatish va sotsialistik jamiyatning ijobiy qiyofasini yaratish vazifasi yuklatildi. Shu sababli, sovet adabiyoti rasmiy qoidalarga bo'ysungan holda rivojlangan, lekin ayni vaqtda ba'zi yozuvchilar ushbu cheklovlar doirasida ham o'zlarining ijodiy erkinligini saqlab qolish yo'llarini izladi.

Sovet davri adabiyotining asosiy xususiyatlari, jumladan, sotsialistik realizmning mohiyati, uning ijodiy jarayonga ta'siri, yozuvchilarga qo'yilgan mafkuraviy cheklovlar va ularning ijodiy erkinlikni saqlab qolish yo'lidagi strategiyalari o'rganildi, shu bilan birga, ushbu davr adabiyotining bugungi adabiy jarayonga ta'siri ham muhokama qilindi. Tadqiqning asosiy maqsadi – sovet

adabiyotining ijodiy va mafkuraviy chegaralarini aniqlash hamda ushbu cheklovlarning adabiy-estetik jarayonga qanday ta'sir qilganini ochib berishdir.

Tadqiqot natijalari sovet adabiyotining nafaqat mafkuraviy qurol bo'lib xizmat qilganini, balki ayrim yozuvchilar tomonidan badiiy tajriba va yashirin ifoda vositasi sifatida ham ishlatilganini ko'rsatadi. Shu bois ham, maqola sotsialistik realizm doirasida ijod qilgan yozuvchilarning strategiyalarini tahlil qilish hamda sovet adabiyotining madaniy meros sifatidagi o'rni baholashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Sovet davri adabiyotining shakllanishi va rivojlanishi bo'yicha tadqiqotlar turli nazariy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Ushbu adabiy jarayonni o'rganishda mahalliy va xorijiy adabiyotshunoslarning asarlari muhim ahamiyatga ega.

Sotsialistik realizm metodining mohiyatini ochib beruvchi tadqiqotlardan biri Maksim Gorkiy, Anatoliy Lunacharskiy va Faddey Zelinskiy [1] larning sotsrealizm asoslari haqida yozgan asarlaridir. Ushbu ishlar sotsialistik realizmni nafaqat estetik yo'nalish, balki mafkuraviy vosita sifatida ham talqin qiladi. Ularga ko'ra, sovet adabiyoti "yangi jamiyat" qurishning badiiy aksidir va san'atning asosiy vazifasi kommunistik mafkurani targ'ib qilishdan iboratdir.

Mahalliy adabiyotshunoslikda, xususan, O'zbekistonda sovet adabiyotining rivojlanishi bo'yicha Xurshid Do'stmuhammad, Ozod Sharafiddinov va G'afur

G'ulom[4.5.6]ning asarlarida muhim tahlillar berilgan. Ushbu tadqiqotchilar sotsialistik realizmning o'zbek adabiyotiga ta'siri, ideologik cheklovlar va ijodiy erkinlik o'rtasidagi ziddiyatlarni o'rganib, ayrim ijodkorlarning mafkuraviy bosimlar ostida qanday yo'l tutganlarini tahlil qilganlar.

G'arbiy adabiyotshunoslar, jumladan, Katerina Clark va Boris Groys sovet madaniyati va adabiyotining tuzilishi haqida o'ziga xos nazariyalar ilgari surgan. Clarkning *The Soviet Novel: History as Ritual* [7] kitobida sotsialistik realizm romanlarining umumiy sxemasi va narrativ tuzilishi tahlil qilinadi. Uning tadqiqotlarida sovet adabiyoti nafaqat badiiy hodisa, balki mafkuraviy ritual sifatida ham tushuntiriladi. Boris Groys esa *The Total Art of Stalinism* [8] asarida stalinizm davrida san'at va adabiyotning totalitar tuzum bilan bog'liqligini ochib beradi.

Sovet adabiyotining ijodiy erkinlik bilan bog'liq masalalarini tahlil qilgan mualliflar orasida Lev Anninskiy va Yevgeniy Dobrenko [9] kabi adabiyotshunoslar ham bor. Ularning tadqiqotlari sho'ro adabiyotining rasmiy va norasmiy oqimlari, cenzura tizimi va yozuvchilarning cheklovlar ostida qanday ishlashga majbur bo'lganlarini yoritadi.

Sezishimizcha, mavjud adabiy manbalar sovet davri adabiyotining murakkab va ko'p qirrali tabiatini ochib beradi. Bir tomondan, bu adabiyot mafkuraviy cheklovlar doirasida shakllangan bo'lsa, ikkinchi tomondan, yozuvchilar turli badiiy vositalar orqali ijodiy erkinlikni saqlashga intilgan. Tahlil davomida ushbu ziddiyatlar tadqiq qilinib, sovet adabiyotining estetik va ideologik jihatlarini chuqur qarab chiqildi.

Muhokama va natija. Sovet davri adabiyoti XX asrning eng muhim adabiy va mafkuraviy hodisalaridan biri bo'lib, u ijodiy jarayonning mafkuraviy nazorat bilan qanday chambarchas bog'liq bo'lganini yaqqol namoyon etadi. Ushbu davrda adabiyot faqat badiiy tajriba maydoni bo'lib qolmay, balki siyosiy va mafkuraviy kurash vositasiga ham aylangan. Sotsialistik realizm tamoyillari ijodkorlarga qat'iy talablar qo'ygan bo'lsa-da, ba'zi yozuvchilar ushbu cheklovlar doirasida ham badiiy mahoratini namoyon etish va ichki erkinlikni saqlash yo'llarini topishga muvaffaq bo'ldilar.

Sotsialistik realizm adabiyotning asosiy metodi sifatida yozuvchilardan sovet mafkurasiga sodiq bo'lishni, qahramonlar va syujetlarni kommunistik ideallarga mos holda yaratishni talab qildi. Shu o'rinda ushbu uslubning asosiy xususiyatlarini qarab chiqish maqsadga muvofiqdir: 1. Mavzular va qahramonlar tanlovining cheklanganligi – yozuvchilar, asosan, ishchilar sinfi, qishloq xo'jaligi jamoalari va partiya yetakchilarining hayotini tasvirlashga yo'naltirildi. Asarlarda sovet insonining namunaviy obrazi yaratildi, individuallik va shaxsiy kechinmalarga esa kamroq o'rin berildi. 2. Reallikning idealizatsiya qilinishi – sovet adabiyotida hayotning murakkab va muammoli jihatlarini kamdankam hollarda ochiq tasvirlangan. Ijtimoiy muammolar ko'tarilganda ham, ularning yechimi har doim sotsialistik jamiyatning ustunligi va kommunistik mafkuraning to'g'riligini isbotlash orqali berilgan. 3. Cenzura va nazoratning kuchayishi – barcha asarlar chop etilishidan oldin qat'iy nazoratdan o'tkazilgan. Siyosiy jihatdan nomaqbul yoki partiya talablariga mos kelmagan asarlar yo taqiqlangan, yo muallifga jiddiy oqibatlar olib kelgan.

Qo'shimcha qilib aytganda, ayrim yozuvchilar rasmiy mafkuraviy talablarga mos kelgan holda ham badiiy ijodiy yutuqlarga erishishga intildilar. Ba'zi hollarda allegoriya, ramziy obrazlar va yashirin ma'no orqali ijodiy erkinlik unsurlari saqlab qolinishga harakat qilindi. Masalan, Chingiz Aytmatov[10]ning ayrim asarlarida sotsialistik realizm tamoyillariga sodiqlik bilan birga chuqur falsafiy va insoniy mavzular ham ilgari surilgan. Shu tarzda yozuvchilar mafkuraviy cheklovlarni badiiy yo'llar bilan aylanib o'tishga harakat qildilar.

Sovet adabiyoti har tomonlama murakkab va ziddiyatli jarayon bo'lib, unda mafkuraviy cheklovlar bilan birga yozuvchilarning ijodiy izlanishlari ham muhim o'rin tutgan. Adabiyot nafaqat rasmiy mafkuraning targ'ibotchisi, balki ko'plab yozuvchilar uchun o'z davri haqiqatini ifodalashga harakat qilgan maydon ham bo'ldi. Shu sababli, sovet adabiyoti bir tomonlama baholanmasligi lozim – u nafaqat targ'ibot vositasi, balki o'z

ichida badiiy tajribalar, yashirin ma'nolar va estetik izlanishlarni ham mujassam etgan.

Sovet davri adabiyoti o'z zamonasi mafkuraviy talablariga mos holda rivojlangan bo'lsa-da, ijodkorlarning cheklovlar ichida ham badiiy tajriba o'tkazish imkoniyatlarini saqlab qolishga intilganini tasdiqlaydi. Rasmiy adabiyot mafkuraviy ramkalarga bo'ysungan holda rivojlangan bo'lsa ham, bu davrda ayrim yozuvchilar yashirin yo'llar bilan o'z mustaqil fikrini ifodalashga uringan.

Sovet davri adabiyotining bugungi adabiy jarayonga ta'siri sezilarli bo'lib, sotsialistik realizm an'analari hali ham ba'zi adabiy asarlarda namoyon bo'lib kelmoqda. Shu bois, ushbu adabiy merosni chuqur tahlil qilish, uning ijodiy va mafkuraviy xususiyatlarini baholash muhim ahamiyatga ega. Sovet adabiyoti nafaqat tarixiy fenomen sifatida, balki zamonaviy adabiy jarayonlarning shakllanishiga ta'sir qilgan badiiy-madaniy hodisa sifatida ham o'rganilishi lozim.

Xulosa va takliflar. Sovet davri adabiyoti XX asrning ijtimoiy-siyosiy voqealari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u mafkuraviy talablar va badiiy erkinlik o'rtasidagi murakkab ziddiyatlarni o'zida mujassam etgan. Sotsialistik realizm metodi adabiyotni yagona mafkuraviy yo'nalishga solib, ijodiy jarayonni qat'iy nazorat ostiga oldi. Ushbu uslubning asosiy maqsadi kompartiya g'oyalari va kommunistik qadriyatlarni targ'ib qilish bo'lsa-da, yozuvchilar ushbu cheklovlar ichida ham o'z badiiy ifoda usullarini topishga intilganlar. Shu sababli, sovet adabiyoti nafaqat mafkuraviy vosita, balki ijodiy tajribalar va badiiy izlanishlar maydoni sifatida ham ko'rib chiqilishi lozim.

Tadqiqot davomida shuni ko'rdikki, sovet davri adabiyotida uchta asosiy yo'nalish shakllangan: 1. Rasmiy sotsialistik realizm adabiyoti – hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlangan va mafkuraviy mezonlarga qat'iy amal qilgan asarlar. Bunday ijod namunalari reallikni ideallashtirish, qahramonlarni namunaviy kommunist sifatida tasvirlash kabi xususiyatlarga ega bo'lgan. 2. Mafkuraviy chegaralar doirasida badiiy tajribalar – ayrim yozuvchilar sotsialistik realizm talablarini bajargan holda, yashirin ma'no, ramziy obrazlar va alegorik usullardan foydalangan. Bu yo'nalish ijodiy erkinlikni cheklovlar ichida saqlab qolishga uringan yozuvchilarga xos edi. 3. Norasmiy va dissident adabiyot – davlat tomonidan taqiqlangan yoki chet elda chop etilgan asarlar. Bu yo'nalishdagi yozuvchilar sovet mafkuraviy cheklovlariga ochiq qarshi chiqqan va ijodiy erkinlikni saqlashga harakat qilganlar.

Adabiyot va mafkura o'rtasidagi ziddiyatlar sovet yozuvchilari ijodida chuqur iz qoldirdi. Ba'zi ijodkorlar rasmiy talablarni qabul qilib, unga mos yozgan bo'lsa, boshqalar yashirin badiiy uslublar bilan erkin fikrini ifodalashga intildi. Natijada, sovet adabiyoti mafkuraviy talablarga qaramay, o'ziga xos badiiy-estetik xususiyatlarini saqlab qoldi.

Sovet davri adabiyotini yanada chuqurroq o'rganish va uning ta'sirini kengroq tahlil qilish uchun quyidagi yo'nalishlarda tadqiqotlarni rivojlantirish muhim deb hisoblaymiz:

Sovet davri adabiyotining o'zbek adabiyoti bilan bog'liqligini tahlil qilish – o'zbek yozuvchilari sotsialistik realizm ta'sirida qanday asarlar yaratganlari va mafkuraviy cheklovlarga qanday munosabat bildirganlarini tadqiq qilish.

Cenzura va yozuvchilar erkinligi – sovet davrida adabiyotga qo'yilgan cheklovlarning ijodiy jarayonga ta'sirini o'rganish, ayniqsa, asarlarga kiritilgan o'zgarishlar va taqiqlangan asarlarni tahlil qilish.

Yashirin ramzlar va alegorik usullarni tahlil qilish – yozuvchilarning mafkuraviy nazorat sharoitida erkin fikr ifodalash uchun qanday usullardan foydalanganligini chuqurroq o'rganish.

Sovet adabiyotining bugungi adabiy jarayonga ta'siri – sotsialistik realizm tamoyillarining mustaqillikdan keyingi adabiyotga qoldirgan izlarini tahlil qilish.

Ushbu masalalarni yanada chuqurroq o'rganish orqali biz nafaqat sovet davri adabiyotining murakkab tomonlarini yaxshiroq tushunamiz, balki hozirgi davr adabiyotining, shuningdek, o'zbek adabiyoti shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatganini ham chuqurroq anglashimiz mumkin.

1. Горький М. Советская литература. Доклад на Первом всесоюзном съезде советских писателей 17 августа 1934 года // Горький М. Полное собрание сочинений: в 30 т. М.: ГИХЛ, 1953. Т. 27. С. 298–333.
2. Анатолий Луначарский, «Социалистический реализм» (доклад на 2-м пленуме оргкомитета Союза писателей СССР), 12 февраля 1933
3. ЗЕЛИНСКИЙ Фаддей Францевич (польск. Tadeusz Zieliński) [2(14).9.1859, с. Скрипчинцы, Каневского у. Киевской губ. – 8.5.1944
4. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/eng-sara-asarlar/xurshid-do-stmuhammad-mahmud-sadiy-xx-asrning-eng-yaxshi-asarlari>
5. O.Sharafiddinov XX asrning 60- yillaridan XIX asrgacha boʻlgan oʻzbek adabiy jarayonidagi holatlarni «Talant – xalq mulki» 1979. <https://akademiklar.uz/sharafiddinov-ozod>
6. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/sovet-davri-matbuoti/g-afur-g-ulom-buyuk-ustoz-1966>
7. Katerina Clark The Soviet Novel: History as Ritual Indiana University Press, 2000 - Всего страниц: 320
8. https://monoskop.org/images/e/e5/Groys_Boris_The_Total_Art_of_Stalinism_Avant-Garde_Aesthetic_Dictatorship_and_Beyond.pdf
9. <https://tass.ru/info/7084637> <https://www.sheffield.ac.uk/slc/people/academic/evgeny-dobrenko>
10. <https://asarlar.uz/muallif/chingiz-aytmatorov>